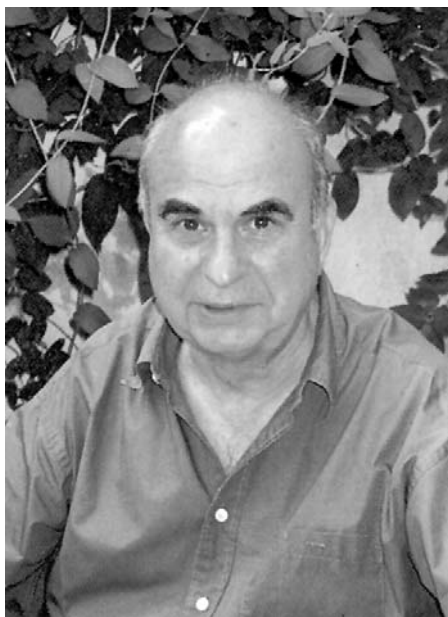

Kristjani – ločeni, toda (že) združeni

Vzhodni kristjani, zahodni kristjani. V prvem tisočletju skupaj, v drugem ločeni, v tretjem v edinosti? Tako si želi papež Janez Pavel II. In vendar se to danes zdi težje uresničljivo, kot pred dvema desetletjema ...

Tako si je želel tudi patriarh Atenagora. Rekel je, da je krščanski svet od začetka drugega tisočletja naprej v stanju razkrajanja svoje celovitosti in da je prišel čas za ponovno integracijo.

bami, preveč človeškimi, prežeta je z nasiljem, z zaničevanjem drugega, pogosto s sovraštvom. Vez med Cerkvijo in narodom je morda tesnejša v vzhodni Evropi kot na zahodu. Poglejmo v katoliško Poljsko ali v pravoslavne dežele Rusijo, Romunijo in Srbijo: biti katoličan ali pravoslaven tu ne pomeni nujno, da si tudi kristjan. Verjetno okrog dve tretjini Srbov in osem desetlin Črnogorcev ni krščenih. Pa vendar poznajo kretnjo

Toda zakaj se danes zdi to težje kot pred dvema desetletjema?

Medtem se je zgodilo veliko stvari. Ni bilo opravljeno dovolj pedagoškega dela. Vse se je odvijalo med nekaj ljudmi, med nekaj preroki: Janez XXIII., Atenagora, Pavel VI. Potem pa – ker ni prišlo do takojšnjih uresničitvev in ljudske privolitve – je sledil umik nazaj. Razlikovati je potrebno med Cerkvijo kot mističnim prostorom, Kristusovim telesom, evharistično stvarnostjo (vključno z oznanjevanjem besede), krajem posredovanja vere, opominjanja k veri, fermentacije vere ... na eni strani in na drugi strani Cerkvijo kot psihološko-sociološko pripadnostjo, kot bolj ali manj fantazmagoričnim spominom na preteklost ljudstva. V tem smislu je Cerkev povezana z mnogimi občutki, človeškimi zgod-

s tremi prsti, ki pomeni: "verujemo" v troedinega Boga in ne v samo enega Boga kot muslimani.

Se spominjate Maurica Barrèsa?¹ Mislim, da obstaja neke vrste pravoslavni "barresizem". S Cerkvijo smo povezani, ker je to lepo, ker so nam vsč pesmi iz našega otroštva, ne glede na verovanje kot tako. Gre za neko lepoto, občutje prijetnosti in miru. Gre za vez s preteklostjo, za pripadnost. Podobno kot pri Judih. Večina jih danes ne veruje in ne prakticira religije, pa vendar se vsi sklicujejo na Biblijo in se imajo za Jude. Podobno se Poljaki, Rusi ali Srbi – čeprav niso verniki – sklicujejo na katolištvo na Poljskem in na pravoslavlje v Rusiji in Srbiji. Torej gre za dva različna vidika Cerkve. Menim, da si Cerkve kot prostori vere in fermentacije sve-

tosti prizadevajo ublažiti ali preseči sodobne konflikte. To je dejstvo.

Beograjski patriarh Pavel, ki je človek molitve, je v soglasju s kardinalom Kuharičem pred kratkim² pozval k miru. Politiki so gospodarji vojne, oni govorijo: borimo se za pravoslavlje proti katolicizmu in proti islamu. To je znana zvijača. In končno: kaj pa ostane deželam, ki so osvobojene komunizma? Ta občutek pripadnosti. Pripadnost neki zgodovini, nekemu ljudstvu in torej neki religiozni obarvanosti, ki nikakor ne pomeni poznavanja evangelija niti volje izpolnjevati Kristusove zapovedi. Zato se krepijo konflikti. Menim, da Cerkve kot kraji sociološke in psihološke pripadnosti krepijo konflikte.

V zahodni Evropi nasprotja med katoliškim jugom in protestantskim severom ne povzročajo več verskih vojn. Razen v Severni Irski, kjer še vedno obstaja isti občutek pripadnosti, ki je sposoben ustvarjati konflikte in se širiti drugod po svetu. Dejansko smo na Kairski konferenci o demografskih problemih lahko opazili, da sta se protestantska Evropa in katoliška Evropa postavili na nasprotni strani. Lahko torej prihaja do napeitosti, toda ne do pravih konfliktov. Vpliv Cerkva je v tem primeru povezan tudi s kulturnimi razlikami v pojmovanju spolnosti, družine idr. Dandanes je vse zelo zapleteno, celo protislovno. Trenutno sta Italija in Španija deželi z najnižjo stopnjo rodnosti, še nižjo od tiste v Franciji in Švedski, kjer se je v zadnjih letih rodnost znatno zvišala. Nasprotje med krščanskim vzhodom in krščanskim zahodom v Evropi pa v resnici ima svojo vlogo v konfliktih: volja po kulturni, ekonomski in politični moči zlorablja religiozni vidik.

Spomnimo se na primere iz preteklosti. Vzemimo ekspanzijo italijanskih srednjeveških pomorskih republik v bizantinskem svetu, s plenitvijo Bizanca leta 1204, ki je še vedno prisotna v grškem spominu. Vzemimo razkol med dvema krščanskima civilizacija-

ma, ki je povzročil nenavadno ekspanzijo uniatoev na začetku 16. stoletja in potem vzpostavitev grškokatoliških Cerkva. Tu je boleče uniatsko vprašanje, težka zgodovina grškokatoliških Cerkva, njihov razmah na Poljskem, v Litvi in habsburškem imperiju, njihovo delno uničenje v ruskem imperiju 19. stoletja in pod Stalinom po 2. svetovni vojni, končno njihova uporna in težavna oživitve v času perestrojke.

V določenih deželah je Cerkev, ki je najprej blagoslovila narod in posvetila njegovo kulturo, bila kasneje zlorabljena s strani nacionalizma; zato je umik razumljiv. Obstajajo pa tudi mejni, nenavadni primeri, na primer Bosna. V Bosni gre za ljudstvo, znotraj katerega je religiozna pripadnost tista, ki нареkuje različne narodnosti. Tito je rekel, da so muslimani narod. Katoličani so Hrvati, pravoslavni so Srbi. Toda to je ena in ista Bosna. Dejansko tu religija pomeni predvsem pripadnost in ne osebne vere. Ko se bo vrnil mir, bi bilo dobro, da bi eni in drugi poglobili svoje duhovno življenje.

Ali je težavnost združevanja Evrope potemtakem povezana s težavnostjo religiozne ureditve?

Brez dvoma. Združevanje Evrope je povezano tudi z določenim egoizmom bogatih dežel Evropske unije, ki pravijo, da ne morejo tako zlahka sprejeti Poljske, Madžarske, Romunije, Slovaške idr., da je za vstop v ta klub bogatih potrebna določena ekonomska raven. Kar se tiče Rusije, je preveč velika. Združene države Amerike ne bi bile zadovoljne z vstopom Rusije. Bolje bo razvijati partnerstvo Rusije, kakor da bi jo integrirali v Evropo. Obstaja skušnjava, da bi iz zahodne Evrope ustvarili nekakšno Švico v svetovnem merilu: regijo, ki bi bila zaprta v svojem bogastvu, v svojem načinu življenja, v svojem individualizmu, v svojem hedonizmu – z otrokom edincem in skoraj neizogibnim psičkom. Odpreti se vsem tem nekoliko čudnim revežem iz vzhodne Evrope

ni tako lahko. Potrebno bi bilo pospeševati kroženje novih miselnih tokov, spodbujati zanimanje za izmenjavo med vzhodno in zahodno Evropo, pokazati, da potrebujemo drug drugega. Vzhodna Evropa ne predstavlja le kaosa, ampak vsebuje tudi zaklade lepote in duhovnosti. Izmenjava nam lahko razkrije čudovite stvari, a ni lahka. Na radiu sem moral ugovarjati nekemu zelo inteligentnemu gospodu, ki je trdil, da je lahko Evropa samo katoliška in morda tudi nekoliko protestantska. Pravoslavna Evropa naj ne bi bila Evropa, pravoslavni svet naj bi bil nekaj čisto drugega, kot kakšna Japonska ali islam. Takšna mnenja zavirajo poslovne investicije. Da ne govorimo o nemškem problemu, ki ga je težko rešiti.

Pojem Evrope je izšel iz krščanske misli. Bo brez krščanstva, brez navezave na krščansko vero težje uresničiti evropsko združevanje?

Ne moremo reči, da navezave na vero ni več. Verjamem, da stvaritelji nove Evrope ne bodo ignorirali njenih krščanskih korenin in da tega ne želijo. Prepričan sem, da se ti ljudje zavedajo grških, rimskih in tudi krščanskih korenin Evrope, da se zavedajo, da obstaja neka evropska etika, ki je etika osebe. Janez Pavel II. je nekoč rekel: naša politika je oseba. To je genialna trditev. Prav za to gre. Za kaj gre Evropi? Za brezpogojno spoštovanje osebe. Zato ne bi mogel reči, da je pri graditvi Evrope krščanstvo puščeno ob strani. Kristjani smo poklicani, da smo navzoči, da smo preroški ustvarjalci nastajajoče Evrope. Postavljamo si mnoga vprašanja. Potrebujemo preroke. To so bili Atenagora, Berdjajev in drugi. Janez Pavel II. je izrekel resnično preroške besede glede kulture, glede odnosov med Evropo in tretjim svetom. Če so izrečene takšne besede in če te besede navdihujejo dejanja, potem kristjani ostajajo navzoči. Potrebna sta pogum in inteligentnost. Trenutno je ena velikih skušnjav krščanstva antiintelektualizem, kar velja tudi za mnoge ljudi v

pravoslavju in v karizmatičnih gibanjih. Potrebujemo inteligentne kristjane. Inteligentnost sicer ne vodi vedno k veri. Pač pa vera oplaja inteligentnost. Potrebno je to tudi pokazati. Dandanes je premalo inteligentnega in preroškega krščanstva.

Toda v Evropi, v kateri naj bi bilo doma brezpogojno spoštovanje osebe, obstaja tudi globoka indiferentnost (ravnodušnost), ki se včasih skriva za videzom tolerantnosti.

Spet imamo pred seboj besedo z dvema pomenoma, tako kot malo prej, ko smo govorili o Cerkvi. Eno je tolerantnost in drugo je preprosto spoštovanje drugega, ki je temeljna pridobitev modernosti. Naše družbe so – vendar moramo biti na preži – pravne države, v katerih si država ne domišlja, da lahko proglašča in uveljavlja neko resnico, ampak zagotavlja spoštovanje do posameznika. Morda bi bilo bolje govoriti o spoštovanju kakor o tolerantnosti. Tolerantnost lahko res označuje indiferentnost in celo omalovaževanje do pripadnikov kake religije. Religija naj bi netila nasilje, tako slišimo dan za dnem. V medijih je pogosta ta drža: prepričanje, da religija ustvarja integralizem, sovraštvo in vojne. V tem smislu ima tolerantnost povsem drugačno barvo. Zahtevati moramo tolerantnost v smislu spoštovanja, spoštovanja do drugih kakor do nas samih. Tolerantnost je dobra stvar, če se napaja iz duhovnosti. Zakaj naj bi sicer spoštoval drugega? Zakaj naj bi pomagal drugim? Obstajajo gibanja s predznakom solidarnosti, ki pravijo: vi, ki pripadate religiji, nas pustite pri miru, mi delamo za konkretne ljudi. Prav, toda čemu? Če je človek popolnoma pogojen, če je samo bežen utrinek v kozmičnem dogajanju ali v družbenem življenju, ali je potem smiselno skrbeti zanj? Vendar pa, ali ni morda prav ta skrb za človeka nekaj, kar podčrtava njegovo nereduktibilno (nezvedljivo) razsežnost? Samo človek lahko postane Božja pot. Ta in-

tuicija Janeza Pavla II. ima izjemen pomen. Nekoč so človekove pravice predstavljale orožje za boj proti Cerkvi. Cerkev je branila Božje pravice. Danes pa vidimo: če obstajajo človekove pravice, obstajajo zaradi človekove nereduktibilnosti; če je človek nereduktibilen, je zaradi svoje bogopodobnosti. Gre za krožno razmerje: zagovarjamo skrivnost bogopodobnosti v človeku, ker je človek nereduktibilen in ker je kot tak vreden brezpogojnega spoštovanja. To je tolerantnost v pozitivnem smislu, ki jo je potrebno braniti.

Kar se tiče tistih, ki razglašajo tolerantnost zato, da prezirajo vernike – naj bodo tolerantni tudi do našega obstoja in naj nas spoštujejo. Za družbo so dobrodošli tudi tisti, ki se odpovedujejo, menihi, ki raziskujejo globine človeške eksistence. Splača se jih spoštovati in jim morda prisluhniti. Samostani so končno nekakšni laboratoriji. Sicer prežijo na nas sekte.

Če bi se bil človek sposoben odpovedati egoizmu, bi zmožel sprejeti obstoj drugega, kot lepo pravi Solovjov. Predstavljajmo si, da se nekoč to uresniči med Cerkvami. Kaj bi zedinjeni Kristusovi Cerkvi prispevalo pravoslavje? V čem je njeno bogastvo, ki bi ga zahod lahko brez zadržkov sprejel?

Kaj bi pravoslavje prispevalo edini Kristusovi Cerkvi? Nujna je naslednja premisa: pravoslavje v svojih temeljih, v svojih koreninah, ni konfesionalno. Ne poseduje ničesar svojega. Cerkveni očetje kateregakoli izvora, naj bodo latinski, grški, sirski ali pa veliki asketski učitelji Izak Sirski, Janez Klimak idr., so skupni vsem kristjanom. Globoko se me dotika dejstvo, da vsak dan slavimo enega ali več mučencev prvih stoletij, ki so skupni vsemu krščanskemu svetu. Kaj lahko pravoslavje prispeva, glede na njegovo globoko vez s cerkvenimi očeti, če ne prav to, kar je skupno vsem kristjanom? Šele mnogo kasneje je morda opredelilo določene stvari. Menim,

da zelo poudarja skrivnost Trojice in torej skrivnost občestva, kajti človek je Božja podoba: v Kristusu lahko sprejme Svetega Duha, ki ga po Kristusu privede k Očetu. Gre za nekakšno trinitarno antropologijo, ki se je razvila v modernem pravoslavju. Zdi se mi tudi, da pravoslavje daje odgovor na vprašanje zla, ki je morda jasnejši od določene klasične zahodne teologije.

Vzhod ni poznal pojma "zadoščenja" in "poravnave", ki ju je na zahodu razvil sveti Anzelm Canterburyjski. To pojmovanje potrebnosti Sinovega trpljenja in "zaslug" za pomiritev Očetove jeze je bilo navzoče celo v ljudskih pesmih. Na vzhodu je bolj poudarjeno, da se Bog utelesi in "spusti" vse do smrti in pekla, da ju premaga, da vse razsvetli s svojo lučjo, da nam odpre poti vstajenja. Bog je nedolžen, nima niti ideje o zlu. Seveda je potrebna njegova vsemogočnost, da lahko ustvari še drugačno svobodo, angelsko, človeško, vendar se mora na neki način umakniti, da pusti prostor tem vrstam svobode – ker upa na svobodno ljubezen. Vsaka velika ljubezen je vedno križana, pravi Evdokimov. To je Božja kenoza,³ njegova skrivnostna slabotnost, kakor se je z genialno intuicijo izrazil sveti Pavel. Nekega dne ga dekleta z imenom Marija sprejme v srce stvarstva, da bo lahko ljudem dal sredstva za njihovo ozdravitev, da bo vsadil seme božje transformacije sveta. Križ je sodba nad obsodbo, pravi Maksim Izpovedovalec. Vizija Boga, ki je križan za naše vstajenje, morda vznemirja uporno srce. Zato pa mólimo za vesoljno odrešenje, kajti Bog "želi, da bi bili rešeni vsi ljudje". Ne v smislu sistematične gotovosti Origena, ampak v smislu molitve, ki je izpričana pri cerkvenih očetih, od svetega Ambroža do svetega Izaka Sirskega, v novjšem času pa oživljena s Terezijo iz Lisieuxa in atoškim *starcem* Silvanom (in teološko utemeljena pri Berdjajevu, Bulgakovu in Hansu Ursu von Balthasarju).

Potem je tu téma lepote in pomen lepote. Zahodu so vedno bolj všeč ikone. Lepota v smislu lepote občestva bo odrešila svet, če ponovimo izrek Dostojevskega. Potem je tu hezihastična⁴ tradicija molitve srca, v ritmu dihanja – stvari, ki so pomembne v tem času, ko smo preplavljeni s tehnikami azijske meditacije. Gre tudi za smisel krščanstva, smisel božjih energij, ki vrejo iz vstalega Kristusa – ideja Božje navzočnosti, ki ni le kavzalna navzočnost, ampak energetska, torej preobrazujoča navzočnost. To so teme, ki so skupne vsem kristjanom. Zdi se, da sodobno katolištvo ponovno močno poudarja vstajenje, morda tudi nekoliko po zaslugi pravoslavnega pričevanja. To je dobrodošlo. Vstajenje pomeni, da v človekovi globini Duh nadomesti smrtno tesnobo. Vstajenje nas poziva, naj “dihamo Duha”, kot pravi sveti Gregor Sinajski. Življenje v Kristusu je življenje v Duhu. Ne živiš samo s Kristusom ali *nasproti* Kristusu. On je lahko skriti spremljevalec, ki nam v noči obupa položi roko na ramo, toda on je tudi “Neskončni”. Živeti v Kristusu pomeni tudi vstopiti v življenje, ki je neskončno: ne to življenje, o katerem neprestano govorimo, ampak življenje, ki je osvobodeno smrti. Za pravoslavje je zelo pomemben tudi Sveti Duh, milost Svetega Duha in enovitost liturgične molitve, teološkega razmišljanja in osebne molitve. Nekaj katoliških prijateljev je prišlo poslušat predavanja na naš Inštitut Svetega Sergeja (Saint-Serge). Rekli so mi: ta predavanja niso tako ostroumna od tistih, ki jih poslušamo na Katoliškem inštitutu (Institut Catholique), a imajo čudovit zedinjajoč značaj.

To je podobno tistemu, kar ste rekli o razliki med akademskim in znanstvenim. Oseba je obravnavana v njeni celovitosti. Podobno ste govorili o starcu Silvanu. Zdi se mi, da je zanimanje za njegove besede pripisati doživljanju duhovnega življenja, medtem ko smo

bili v katoliškem izročilu vse do šestdesetih in sedemdesetih let 20. stoletja vajeni pretežno moralističnih interpretacij. Morda je v tem razlog za uspeh besedil, ki izhajajo iz pravoslavja. Mislim, da je to zaradi pričevanja tega življenja v Duhu.

Da, v globini gre za eklezialnost. Pri branju Mojstra Eckharta, drugih renskih mistikov in zahodnih mistikov ne opazim tolikšnega poudarjanja velike noči in Cerkve. Morda je vse to prisotno implicitno, vendar o tem ne govorijo. V pravoslavni tradiciji pa je mistično življenje polnost eklezialnega življenja. To pomeni, da je mistično življenje odprto vsem in da ga ljudje lahko živijo na zelo različnih ravneh. Naš razkol je bil v določenem smislu previdnosten, ker je omogočil poglobitev, pa čeprav enostransko. Vsaka izmed Cerkva je vzela en vidik celote in ga postavila v središče. Vzemimo primer: kako naj v vesoljni Cerkvi uskladimo enotnost in raznolikost? Mislim, da je katolištvo zelo poudarjalo enotnost in Rim kot središče enotnosti. Pravoslavje pa je poudarilo raznolikost in ima zato velikanske težave pri izražanju enotnosti, vesoljnosti Cerkve. Sedaj vidimo, da bi enotnost morala biti resnična celovitost, v kateri bi bili navzoči vsi delni vidiki. Namesto da govorimo o herezijah, bi lahko govorili o delnih resnicah in bi lahko imeli vizijo celote, ki bi omogočala njihovo integracijo. V tem je po mojem mnenju naša naloga.

V pravoslavju je navzoča ideja *eskhatona*, ki se v liturgiji dogaja že zdaj. Katolištvo se je bolj posvetilo razlagi apostolske razsežnosti, poslanstva. Oče pošlje Sina, Sin pošlje apostole, od apostolov izhajajo škofje itn., gre za misijonski vidik. Na vzhodu je ideja škofovstva s pripadajočim prezbiteratom veliko manj razvita. Gre za Kristusa poslednje sodbe; on sodi svet in hkrati Sodnik postane ženin. Zato *Deisis*⁵ vedno predstavlja Kristusa med Janezom Krstnikom in Božjo materjo: ženina in ženinovega prijatelja. Pravoslavje

je ohranilo občutje za anticipiranje poslednjih reči in s tem prevzelo tudi s tem povezana tveganja: nevarnost, da pozabi na zgodovino; nevarnost, da ga zgodovina zlorablja ...

Vzemimo za primer umetnost ikon. To je umetnost preobrazanja, umetnost, v kateri se že izraža Božje kraljestvo. Zahodna umetnost je umetnost eksodusa, je potovanje skozi človeške strasti, človeška iskanja in človeško trpljenje. Tudi takšna umetnost je zelo potrebna, tako mislim. Gre za dve komplementarni razsežnosti. Odpraviš se na pot in to vključuje, da je vse že dano v skrivnosti evharistije, ponotranjeno v duhovnem življenju. Prav to ti omogoča, da napreduješ po poti. Pravoslavje mora znova odkriti razsežnost poti in pomen zgodovine. Ruski religiozni filozofi so to temo zelo poudarjali, vendar so njihovi glasovi precej osamljeni. Velika skušnjava je v tem, da se zapreš v lepoto liturgije, kot da je to polnost, kot da je končni cilj že tu. Z zgodovinskega vidika je to imelo svoje posledice: Konstantinovo spreobrnjenje in spreobrnjenje cesarstva je bilo razumljeno kot dogodek poslednjih dni, kot končni cilj; na nebu se je že pokazalo znamenje, o katerem govori evangelij. V pravoslavni liturgiji obstajata kakor dve plasti: začetna plast, ki nenehno priklicuje dogodek vstajenja, in imperialna plast, ki daje občutek, da je zgodovina že dopolnjena. Vsa ljudstva so spreobrnjena, vsa ljudstva slavijo Boga. Toda sedanjik bi pravzaprav moral biti želelnik. To je pomemben problem. Cerkev je na poti, a na tej poti že obstajajo oaze, kakor v eksodusu: te oaze so evharistična slavlja.

Je pravoslavni Cerkvi težko priznati svoje napake?

Težko ji je zato, ker predpostavlja svojo polnost, tako da "drugi" vedno predstavlja "manj" od polnosti. Morala bi priznati, da je Cerkev širša od pravoslavne Cerkve v njenih kanoničnih okvirih. Prav o tem je govoril

Bulgakov: obstaja ena sama Cerkev, ki pa je ranjena in to rano je potrebno zaceliti. Tudi jaz tako mislim. Samo ena Cerkev je. Zato so svetniki tudi v katoliški Cerkvi in med protestanti, kajti tudi oni so v Cerkvi.

Seveda so problemi glede cerkvene pripadnosti kristjanov drugih veroizpovedi, toda dobro bi bilo, če bi pravoslavni pogledali v svojo hišo. Morda tudi v pravoslavni praksi ne manjka vsakovrstnih herezij.

Toda edinost se rojeva iz spreobrnjenja ...

Edinost, h kateri težimo, je navzoča. Navzoča je na skrit način in je tudi raztrgana. Obstaja, priteguje nas; moramo jo poiskati in v nekem smislu ponovno vzpostaviti. Obstaja rana, ki jo je potrebno zaceliti. To ni na ravni logike, ampak na ravni razumne ljubezni. Potrebno je vstopiti v pogled drugega. Potrebno je razumeti, kako drugi vidi Kristusa. In potrebno je razumeti, da potrebujemo te različne poglede. Kristus je kakor diamant z nešteto fasetami. Vse Cerkve, vse dobe, vsi kraji zemlje morajo osvetliti te fasete. Vsi potrebujemo drug drugega.

Problem pravoslavja je začutiti, da *ne posedujemo* resnice. To nima smisla. Resnica ni "nekaj". V krščanstvu je resnica Nekdo. Če se izročim Nekomu, me morajo zanimati tudi vsi drugi, ki se izročajo Njemu. Če poskušam biti njegov služabnik in morda nekega dne njegov prijatelj, potem me morajo zanimati vsi, ki mu hočejo služiti in so morda že njegovi prijatelji. To je bistveno.

Obstaja slaba šala. Nekdo umre in sveti Peter ga sprejme v nebesa. Naenkrat zagleda velik zid. Kaj je to? To je za pravoslavne, na drugi strani so, ker mislijo, da so samo oni lahko odrešeni. V različnih zgodovinskih obdobjih bi lahko rekli enako za druge krščanske skupnosti. V kronološkem smislu so bile razlike v tem pojmovanju, toda ne pozabimo, da je komunizem za tričetrstoletja zavrl razvoj pravoslavja.

Kaj pravzaprav danes preprečuje, da bi si zamišljali edino Cerkev, sveto, apostolsko, katoliško/sobornajo? Ali ni to želja, ki jo je Kristus izrazil v zadnjih besedah apostolom?

Mislim, da mnogi razgledani pravoslavci, ki poznajo zahodnjake, Kristusove besede razumejo na isti način – kot poziv k edinosti kristjanov. Toda obstajajo tudi fanatični pravoslavci, ki bodo rekli, da so s temi besedami mišljeni samo pravoslavni.

Velikokrat so mi govorili: "Prizadevate si za ekumenizem, toda najprej bi bilo potrebno uresničevati ekumenizem med pravoslavni mi." Res bi bilo koristno.

Menim, da nerazdeljena Cerkev že obstaja in se ponovno uresničuje. Ne v smislu ponavljanja preteklosti, ampak v toku ustvarjalne tradicije, preko tém, o katerih smo že govorili: oseba v občestvu, Trojica, Cerkev kot edinnost raznolikosti, središčni pomen vstajenja, življenje v Duhu kot življenje vstalih itn. Trenutno obstaja gibanje velikih izmenjav z zahodno Evropo; o tem priča zanimanje za ikone, za Filokalijo ... Zaradi tega je monsignor Kallistos Ware rekel, da v zahodni Evropi ob koncu 20. stoletja cveti Filokalija, medtem ko v vzhodni Evropi raste zanimanje za katehezo, za versko znanje, za jasno razlikovanje med Cerkvijo in državo v okviru pravne države. Če vzhodnokrščansko temo apokatastaze, ne kot sistem, ampak kot molitev, primerjamo z zadnjimi Balthasarjevimi deli, bomo ugotovili, da gre za isto teologijo. Toda s pravoslavne strani obstajajo ovire, ki bi jim jaz rekel "negotovosti pravoslavnih". V Rusiji se počasi uveljavlja smer odpiranja, ki jo lahko opazimo v duhovnosti naslednjih duhovnikov: Aleksandr Men', Georgij Kočetkov, Aleksandr Borisov. Oče Ignatij Krekšin je ustvaril samostan za evangelizacijo intelektualcev, v katerem sodelujejo laiki kot na primer Vladimir Poreš. Toda obstaja tudi bolj zaprta usmeritev v okoljih, kjer strah in sovraštvo zavračata modernost in zahod. V grškem svetu obstaja nasprot-

je med pergamskim metropolitom Ioannisom Zizioulasom, teologom dialoga in odpiranja, in Christosom Yannarasom, ki zahod pojmuje kot kulturo herezije.

V jugovzhodni Evropi sta v 20. stoletju nastali dve veliki dogmatični teologiji. Eno je sestavil romunski oče Dumitru Staniloae. Njegovo besedilo je dialoško in odprto; navaja cerkvene očete, a tudi Maurica Blondela in Martina Heideggerja. Drugo je napisal srbski oče Justin Popović; on je čedalje bolj zaprt in sovražen do zahoda (ki ga mitizira) in do vsega, kar ni pravoslavno. To pravim, ne da bi hotel zanikati pozitivne kvalitete njegovih spisov ...

Glede katoličanov ne vem. V medijih opažam ogorčeno branjenje rimskega primata, morda tudi nekakšno vračanje k tomizmu. Gre za precej "naturalističen" tomizem ob vprašanjih bioetike. Mislim, da bodo te blokade presežene. Gre za nekakšno "abreakcijo", če uporabim psihoanalitični pojem: treba si je dati duška, vse nakopičeno mora priti ven. Karte je treba vreči na mizo in potem je mogoče razmisliti v miru in molitvi. Na osmem ekumenskem koncilu bodo razmišljali tudi o vsem tem.

Na splošno imam občutek, da katoliški svet pravoslavnih teoloških ugovorov ne jemlje dovolj resno. Res je, da so ti ugovori pogosto pretirani, da govorijo o nepremostljivi razliki, kjer gre preprosto za različnost v edinosti, ki bi lahko bila tudi obogatitev. Toda po drugi strani mi niso všeč katoličani, ki se norčujejo iz vprašanja *Filioque* in pravijo, da to nima nobenega pomena. Za pravoslavne teologe to vprašanje ima pomen in si zato zasluži pozornost. Nikakor ne gre za nerešljiv problem; mogoče je najti ustvarjalne rešitve. A potrebno se je soočiti s problemom, katoličani morajo v polnosti priznati pravoslavce in prisluhniti njihovim zahtevam. Tako kot je katolištvo napravilo ob reformaciji: sprejelo je večino reformacijskih zahtev in na neki točki tvegalo, da bo izgubilo smisel za

skrivnost. Potem je bila potrebna zelo jasna reakcija, ki se je izkazala za koristno.

Nasprotno pa se večina katoliških (in protestantskih) teologov morda pretvarja, da ne slišijo, izjema so ekleziologi, pa člani Ekuomenskega sveta Cerkev, a tudi tu ne brez nesporazumov. Potrebno pa je reči, da Vatikan s papeževo encikliko *Ut unum sint* predlaga ekumenski razmislek glede izvajanja primata; dokument o *Filioque* s septembra 1995 pa ta izraz znova postavlja v kontekst nerazdeljene Cerkve, s ponovno odkritim pomenom "Očetove monarhije".

Drzнем si postaviti vprašanje: ali obstaja kakšna bistvena dogmatična razlika med pravoslavljem in katolištvom ali pa gre bolj za zgodovinsko-kulturne razlike?

Velika problema sta vprašanje primata in teologija Svetega Duha. Drugo je drugotnega pomena, vprašanje različnih izrazov. Na primer vse to, kar se tiče brezmadežnega spočetja. Ko Janez Damaščan razlaga, da sta Jovakim in Ana spočela Marijo *apathos* (brez strasti), v čem je razlika? To so *guerres de mots*.⁶ Na zahodu obstaja pojmovno ogrodje avguštinskega tipa, ki se navezuje na greh in ki je privedlo do dogme o brezmadežnem spočetju. Na vzhodu pa obstaja drugačno pojmovno ogrodje, ki se navezuje na krivdo bolj v povezavi s témo smrti. O teh stvareh se lahko pogovarjamo. Vzemimo vprašanje, ki je nekoč predstavljalo globok nesporazum, ki pa danes ne obstaja več: koncept odrešenja, patrističen koncept, ki je na vzhodu veliko bolj "vstajenski". Mislim, da probleme lahko razrešimo, če so zastavljeni.

Vjačeslav Ivanovič Ivanov,⁷ istočasno pravoslavac in katoličan v Rimu ... Olivier Clément, pravoslavac v Parizu. Kako se počutite? Kot znamenje odprtosti in upanja za pogum v prihodnosti? ... Francoski pravoslavac ni udoben za Ruse, je tako?

Sem neobičajen, vendar ne osamljen. Mislim na primer na svojo staro prijateljico Elisabeth Behr-Sigel ali na "nekega meniha vzhodne Cerkve", to je na Leva Gilleta, kot se je v resnici imenoval. Potem so tu ljudje z daljnim ruskim izvorom, ki so že povsem Francozi, vendar še vedno hranijo veliko ljubezen do ruske kulture. Težko je reči, kako se počutim. Glede liturgičnega življenja ni nobenega problema, saj obstajajo župnije bizantinskega obreda v francoskem jeziku in odlični duhovniki. Na primer oče Bobrinskoy, ki je resnično velika osebnost. Noče, da ga kličemo duhovni oče, ampak duhovni brat. Zelo dobro se počutim. Seveda je veliko dela, bogoslužna besedila bi morala biti bolj prevedena, toda to je umirjeno delo, brez problemov. Na začetku sem imel bolj politične težave. Ko sem komaj postal pravoslavac, sem se znašel v neki župniji moskovskega patriarhata in sem vztrajal, naj povedo resnico o položaju kristjanov v Sovjetski zvezi. Tu sem imel nekaj težav, češ, v kaj se mešate, to ni vaša stvar ... Toda te stvari so zdaj že preteklost. Spominjam se tudi zelo bolečega doživetja zame, ko sem na nekem pravoslavnem kongresu pred 600-700 ljudmi govoril o položaju pravoslavja v Franciji. Govoril sem v tem smislu: nismo tu, da bi postavljali oltarje proti drugim oltarjem; živimo v deželi s starim krščanskim izročilom; tu smo, da pričujemo in da smo soudeleženi. Najprej so bili navdušeni, zelo zadovoljni. Kasneje sem doživel točo protestov. Neka skromna pravoslavna revija je vprašala za mnenje teologe in vsi so bili enotnega mnenja, da je treba biti pravoslaven ne glede na osebno svobodo in da bi bilo treba vse ljudi spreobrniti v pravoslavje. Težko je bilo, ker sem se počutil zavrnjenega od svojih ljudi.

Spet drugič se je zgodilo nekaj težkega. Bil sem v Saint Gervaisu⁸ in prosili so me, da bi spregovoril. Pristal sem, imel sem homilijo med evharističnim bogoslužjem. Na koncu

sem v duhu edinosti tega bogoslužja prejel tudi obhajilo. Na nesrečo je bil navzoč neki študent z inštituta Saint-Serge, ki je potem drugim povedal o tem. Nastal je hrup okrog tega. Takšne vrste težav sem imel. Potem težave s prijateljem kot je Christos Yannaras, ki mu govorim: ne strinjam se s tabo, poglej zgodovino zahoda, zgodovino Francije – toliko globoke duhovnosti, toliko svetosti, toliko krščanskih življenj. Pa težave z nekaterimi spreobrnjenci. Jaz nisem spreobrnjenec. Prej nisem bil nič, nisem bil krščen. Nisem *ponovno* našel vere; našel sem jo. Živel sem v ateizmu. Obstajajo spreobrnjenci, ki prestopijo iz katolištva, iz različnih razlogov: nekateri, da bi našli več svobode, drugi nasprotno, da bi našli manj svobode, strožje obredje, spet drugi v iskanju ezoterike ali pa ker so ločeni in ponovno poročeni. Obstajajo tudi taki, ki postanejo iskreno pravoslavni. Toda pogosto spreobrnjenci primerjajo papirnato, "knjižnično" pravoslavje z napornim "predsobnim" katolištvom, katerega žalostne in boleče plati poznajo. To ni pošteno. Boleče doživljam napetost med pravoslavjem, ki ga zlasti ruska diaspora ponovno odkriva v njegovi teološki, duhovni, ikonografski in liturgični globini na eni strani ter realnim življenjem pravoslavnega sveta na drugi strani. To me spravlja v zadrego, ker imam veliko ruskih prijateljev in se resnično dobro počutim med njimi. Ob različnih priložnostih sem govoril mladim Rusom in je šlo zelo dobro. Ko sem poleti 1994 potoval po Rusiji, sem imel predavanja med križarjenjem po ruskih rekah in jezerih. Študentje so prevajali. Rekli so mi: izredno zanimivo je to, kar govorite, ničesar od tega nismo vedeli. Govoril sem o pravoslavju, o zgodovini pravoslavne Rusije ... Želeli so imeti posnetke na kasetah. Tedaj ni bilo nobenih težav. S takoiimenovanimi kozaki pa bi jih morda imel.

Seveda je moje stališče težko sprejemljivo za nekatere atoške menihe ali za kakšnega srbskega škofa. Toda pravoslavje mi je dalo veliko, mi je dalo vse, pomagalo mi je postati kristjan, ljubiti druge kristjane in odkriti globoko pravovernost drugih krščanskih veroizpovedi. Ničesar nezdružljivega ni.

Takšen je danes moj položaj. Z leti se počutim bolj svobodnega; čutim, da lahko povem vse, kar je treba povedati. Če so nekateri užaljeni, je škoda zanje. Vesel sem, ko v Franciji vidim nastajanje malih skupinic prijateljev in sodelavcev, mladih pravoslavcev, nekateri so potomci Rusov, drugi so Francozi, nekateri tudi mladi katoličani. Dobro sodelujejo med seboj in to je ena izmed oblik ljubezni.

Pogovor z Olivierjem Clémentom je prevod iz knjige Flaminia Morandi, Michelina Tenace, *Fondamenti spirituali del futuro. Intervista a Olivier Clément*, Lipa Edizioni, Roma 1997, str. 37-57.

1. Francoski pisatelj in nacionalistični politik (1862-1923). V nacionalističnem ključu povzdiguje francosko katoliško tradicijo (*La colline inspirée*, 1913), op. pr.
2. Pogovor je potekal proti koncu vojne na Balkanu (op. pr.).
3. Grško *kénosis*, izpraznjenje, izničenje, ponižanje, prim. Flp 2,7 (op. pr.).
4. Iz grškega izraza *hesychía*, hezihija, ki pomeni tišino, mirovanje, v nekdanji puščavski duhovnosti pa dobi določen pomen, ki je skoraj sinonim za kontemplacijo, notranji mir v molku (op. pr.).
5. Upodobitev Kristusa kot srednika med Bogom in ljudmi; obkrožajo ga svetniki (op. pr.).
6. Vojne besed (op. pr.).
7. Vjačeslav Ivanovič Ivanov (1866-1949), simbolistični pesnik in človek s široko izobrazbo, med drugim je predaval na Vzhodnem inštitutu v Rimu (op. pr.).
8. Verjetno gre za katoliško meniško skupnost v Parizu (op. pr.).